

Kajsa Borgnäs och Johan Örestig

Kris och kapitalism

På senare tid har vi fått vänja oss vid ett politiskt och medialt samtal där världen beskrivs på ett sätt som hade varit mycket svårt att tänka sig för bara något årtionde sedan. Ett populärt samlingsnamn för sådana beskrivningar är »kris«: »finanskris«, »klimatkris«, »demokratins kris«, »politikens förtroendekris«, »kapitalismens kris«. Den mest närliggande krisen i dag är kanske den amerikanska *bolånekrisen*, som dragit med sig större delen av världen i en djup *finansiell* och *ekonomisk kris*, som jämförts med den stora depressionen under 1930-talet. Dessa på varandra följande kriser har i sin tur bidragit till *statsskuldkris* och *arbetslöbskris* i många länder, något som spär på den

redan allvarliga *ojämlikhetskris* som redan präglar stora delar av världen.

»Kris« som samhällsfenomen är naturligtvis inte något nytt (tänk bara på de omfattande krisdebatterna under 1970-talet eller under 1930- och 1940-talen). Men i och med Lehman Brothers spektakulära sammanbrott i september 2008 bidrog »finanskrisen« till ett nymornat intresse för krisbegreppet som ett sätt att beskriva samhällsutvecklingen på. Denna senaste kris har också visat sig ha en tendens att länka ihop sig med andra sorters kriser. I många fattiga länder, bland andra flera av de afrikanska länder som långsamt återhämtat sig från *livsmedels-* och *energikriser* under 1990-talet och

det tidiga 2000-talet, har till exempel den globala ekonomiska krisen lett till minskad export, matprishöjningar och kreditåtstramningar, vilket ofta fått svåra ekonomiska och politiska konsekvenser. I många latinamerikanska ekonomier, inte minst Argentina, Ecuador, Peru och Venezuela, har fattigdomen ökat till följd av prishöjningar på konsumtionsvaror och stigande energikostnader. Världsbanken uppskattade 2009 att över 50 miljoner fler människor i världen drivits in i extrem fattigdom som en direkt följd av finanskrisens första år.¹ På vår egen kontinent har vi sett hur den till skuldskris omvandlade finanskrisen skakat om Europeiska unionen i allmänhet och eurosamarbetet i synnerhet, vilket ofta sammanfattats i begreppet *eurokris*. I en nyligen genomförd mätning uppskattades det att cirka 25 miljoner människor inom EU är arbetslösa. I länder som Grekland och Spanien står var fjärde vuxen och hälften av alla unga vuxna utan arbete.² I och med förlorade arbeten, privata skuldberg och utmäta bostäder yttrar

sig krisen dessutom i ökade sociala problem, inte minst i form av försämrad psykisk hälsa.³

Även om »krisen« gör avtryck på hela planeten, drabbar den alltså människor, regioner och länder mycket olika. I antologin *Hårda tider* från 2013 presenterar en rad svenska forskare resultat från svenska och internationella undersökningar i finanskrisens kölvatten. Flera av forskarna finner en starkt motsägelsefull utveckling. Framför allt i de undersökningar som gjorts av den svenska befolkningen uppger stora grupper att livssituationen är oförändrad eller rentav förbättrad efter finanskrisens utbrott. Men så finns det andra grupper, i synnerhet unga med svag ställning på arbetsmarknaden, som tycks ha blivit kraftigt negativt påverkade med avseende på ekonomi, social trygghet och hälsa. Fram träder bilden av ett samhälle som glider isär, där ojämlikheten och ibland också motsättningarna mellan grupper ökar. I ett av bidragen landar exempelvis Bengt Starrin, professor i

1. Världsbankens och Internationella valutafondens gemensamma utvecklingskommitté, »Joint Ministerial Committee of the Boards of Governors of the Bank and Fund on the Transfer of Real Resources to Developing Countries« (2009), finns på båda institutionernas hemsidor.

2. Europeiska kommissionen, »EU Measures to Tackle Youth Unemployment«, MEMO/13/968, 08/11/2013.

3. Se till exempel Alexander Kentikelenis m.fl., »Health effects of financial crisis. Omens of a Greek tragedy«, i *The Lancet* volym 378, nr 9801 (2011), s. 1457–1458; Roberto De Vogli, Michael Marmot och David Stuckler, »Excess suicides and attempted suicides in Italy attributable to the great recession«, i *Journal of epidemiology and community health* volym 67, nr 4 (2013), s. 378–379.

socialt arbete, i slutsatsen att det vi kallar Europas skuldkris i allt väsentligt är en »ojämlighetskris«:

Ekonomiska kriser har, inte oväntat, en benägenhet att vidga klyftorna inom länder och mellan länder. I de ekonomiska krisernas spår följer ökad arbetslöshet som innebär sociala, ekonomiska och psykiska problem. Hur allvarliga dessa kan bli har att göra med skyddsfaktorer av såväl formell som informell karaktär. Till de formella hör i vilken mån samhällets välfärdsanordningar – socialförsäkringssystem, tillgång till sjukvård och liknande – förmår dämpa effekterna av ekonomiska kriser. Till de informella hör det sociala kapitalet i form av familj, vänner och frivilligorganisationer.⁴

Liknande ojämlighetskriser har brutit ut på andra kontinenter. Geografen David Harvey har till exempel beskrivit den amerikanska krisen som en »finansiell Katrina«: i likhet med den orkan som år 2005 ödelade stora delar av New Orleans har den framför allt drabbat den fattigaste, i regel afroamerikanska delen av befolkningen.⁵

Förutom ekonomiska, finansiella och sociala kriser översköls vi numera också

med rapporter om den allt allvarligare globala *ekologiska krisen*. I takt med att klimat- och miljöförstörelsen beskrivs i alltmer alarmistiska ordalag och erkänns av ett allt större spektrum av samhällsinstitutioner, utvecklas miljökrisen till ett slags permanent civilisatoriskt kristillstånd, vilket vi omväxlande föreställer oss som en plötslig förändring av livsvillkoren vilken vi till varje pris måste försöka undvika och som ett samhällstillstånd vi måste lära oss att leva med. Den ekologiska krisen yttrar sig också den olika på olika platser. I det globala nord är förändringarna än så länge ganska marginella, och prognoserna förutsår både ekonomiska vinster och förluster i klimatförändringarnas spår, men det globala syd drabbas redan regelbundet av extrema väderfenomen som leder till svåra ekonomiska och sociala kriser och som enligt de flesta prognoser snart kommer att öka i omfattning.⁶ Ekologiska, sociala och ekonomiska kriser hänger också nära samman och förstärker varandra där de dyker upp. Den egyptiske ekonomen Samir Amin har till exempel pekat på hur tre miljarder småbönders urbaniseringsprocess, pådriven av globaliserings- och centraliseringstendenser inom den globala jordbrukssektorn, utgör det kanske

4. Bengt Starrin, »I krisernas spår«, i Ulla Rantakeisu, Bengt Starrin, Staffan Jonsson och Marina Kalander Blomqvist (red.), *Hårda tider. Om ekonomiska kriser ur ett samhällsvetenskapligt perspektiv* (2013), s. 28.

5. David Harvey, *Kapitalets gåta och kapitalismens kriser* (2011), s. 14.

6. IPCC, *Fifth Assessment Report* (2014).

största hotet mot välstånd, välfärd och ekologisk hållbarhet i den fattiga delen av världen i dag.⁷

Men trots att »kris« alltså verkar kunna beskriva både en konkret händelse vid en avgränsbar tidpunkt på en bestämd plats i världen och ett mer permanent och övergripande samhällstillstånd, behandlas krisen i den politiska diskussionen ofta som en fristående fråga som ställs mot andra prioriteringar. När finanskrisen slog till, konstaterar statsvetaren och aktivisten Susan George, uppträdde de flesta regeringar som om de bara kunde skjuta klimatfrågan »hur långt som helst på framtiden, eller åtminstone tills de rusat upp bankerna«, som om dessa kriser vore parallella men isolerade problem. I stället menar George att den ekonomiska kris som dragit över världen sedan Lehman Brothers konkurs, i skarp kontrast till 1990-talets »långa högkonjunktur«, synliggjort och förstärkt ett bredare spektrum av sammanlänkade kriser: finanskriser, ojämlikhetskriser, demokratikriser och miljökriser, vilka visar sig både i konkreta fall regionalt eller nationellt och i långsiktiga globala förändringsprocesser.⁸

Trots de djupgående och allvarliga följderna för våra samhällen, har politi-

ken hittills alltså i stort sett misslyckats med att formulera och kanalisera krav på mer grundläggande samhällsförändringar. Under senare år har det talats om såväl »nyliberalismens kris« som »välfärdsstatens kris« och »socialdemokratins kris«, men den samlade politiska reformpolitiken förblir tunn (särskilt i Europa och USA). Flera debattörer har menat att denna politiska handlingsförklaring i sin tur bidrar till den »politikens förtroendekris« som redan debatterats under flera decennier. Med begreppet »postdemokrati« har Colin Crouch beskrivit ett samhällstillstånd där den parlamentariska demokratins formella institutioner tycks oförändrade, men där den politiska eliten har upphört att kanalisera opinion för olika reformer genom massmobilisering och medlemsdemokrati och i stället knyter an till de medborgare de är satta att representera genom manipulationsmetoder »ovanifrån«, utifrån PR och marknadsundersökningar. Detta ger upphov till ett slags cynism, där en politisk trötthet bland partimedlemmar och medborgare ger extremhögern utrymme att gripa problemformuleringsinitiativet.⁹

»Kris« verkar därmed vara något i grunden svårdefinierat och svårgrip-

7. Samir Amin, »World poverty, pauperization and capital accumulation«, i *Monthly Review* volym 55, nr 5 (2003), s. 1–9.

8. Susan George, *Deras kris, våra lösningar* (2012), s. 8–10, citatet på s. 11.

9. Colin Crouch, *Postdemokrati* (2011); Jared Diamond, *Undergång. Civilisationernas uppgång eller fall* (2005).

bart. Å ena sidan är »krisen« specifik för vissa tider och platser, men å andra sidan tycks de olika »kriserna« ha vissa gemensamma drag. Därför förefaller det orimligt att isolera kriserna från varandra – det är helt enkelt inte så lätt att skilja »kriserna« från »krisen«.

I detta nummer av *Fronesis* vill vi gå på djupet med denna förståelse av de *sammanfallande* och *sammanlänkade* kriserna, vilka alla på ett eller annat sätt kan förstås som en del av en mer allmän systemkris. Tvärtemot de politisk-mediala krisdebatterna, som behandlat de olika kriserna som skilda fenomen, tror vi att en diskussion om deras gemensamma nämnare kan bidra till en bättre förståelse av vad som faktiskt pågår i världen runt omkring oss. Som den tyske statsvetaren Elmar Altvater understryker handlar det också om att förstå vilka sociala strider som krävs för att vänstern i bred bemärkelse ska kunna möta de utmaningar den står inför:

Det vore [...] felaktigt att tro att ordningen i världen vore återställd när finanssektorn på nytt – gödd av statlig hjälp från skatteintäkter – ger avkastning. Vinsterna är angenäma för dem som får dem. Men i vilken mån kan de förenas med den nödvändiga övergången till förnyelsebar energi, med avvärijandet av en klimat kollaps, med

en livsmedelsproduktion anpassad till naturbetingelserna? Alla som i dag, i den svåra finanskrisen, arbetar för att övervinna den, måste vara beredda att besvara dessa frågor.¹⁰

Men innan vi går in på krisens olika mekanismer och uttryck, ska vi säga något om kris som begrepp och om hur vi har valt att närma oss ett så brett och svårforcerat ämne.

En kort begreppshistoria

Det mångtydiga i krisbegreppet är ingenting nytt. Det framgår av Reinhart Kosellecks och Michaela W. Richters idéhistoriska exposé över begreppet.¹¹ Redan i dess tidiga användning kan man finna en ambivalens. Krisis (*κρίσις*) är ursprungligen ett grekiskt verb med betydelsen att separera eller särskilja. Detta särskiljande kan i sin tur syfta på att välja, döma, avgöra, gräla eller kämpa. I det antika Grekland användes krisbegreppet visserligen inom den politiska filosofin, men framför allt var det ett begrepp som användes inom juridik, medicin och teologi. I sin ursprungliga betydelse verkar krisbegreppet i regel ha betecknat ett val mellan två ömsesidigt uteslutande alternativ: rätt mot fel, frälsning mot dom och livet mot döden. Det var först under 1600-talet som krisbegrep-

10. Elmar Altvater, »Finanskrisen 2008«, i Wolfgang Schmidt (red.), *Pengarnas fribet. Om finanskrisens politiska ekonomi* (2009), s. 214.

11. Reinhart Koselleck och Michaela W. Richter, »Crisis«, i *Journal of the History of Ideas* volym 67, nr 2 (2006), s. 357–400.

pet började få allmän spridning inom andra områden, som politik, ekonomi, historia och psykologi. Därmed fick begreppet också en mer varierad innebörd. Detta märktes inte minst i slutet av 1700-talet, då krisbegreppet knöts till dramatiska händelser som den franska revolutionen, där religiösa föreställningar om den yttersta dagen återanvändes i sekulär form.

Trots eller kanske tack vare sin mångtydighet framstår krisbegreppet i dag som ett nyckelbegrepp för stora delar av samhällsteorin såväl som för systemkritiska rörelser. Dess långa resa från de medicinska lärorna till ämnen som psykologi, antropologi, historia, ekonomi, sociologi, etnologi och kultursociologi har skapat en mängd nya användningsområden och betydelser. Inom historiska studier intar begreppet kris en särställning i beskrivningen av hela perioder eller brytpunkter från en epok till en annan; inom ekonomisk teori syftar kris på återkommande konjunkturedgångar; inom psykologi och teologi används begreppet fortfarande snarast i en existentiell betydelse. Under det senaste århundradet har vi dessutom talat om kriser i kulturen, i befolkningsfrågan, i varvsindustrin, i media och i våra egna liv i form av tretioårs-, identitets- och familjekriser.

Det gemensamma för alla dessa betydelser är just deras ambivalens. De uttrycker något hotfullt, ett radikalt trendbrott, och är i denna mening kraftuttryck. De är också alla förknippade med den allmänna politiska och

ekonomiska föreställningen om en brytpunkt, ett dramatiskt slut på en epok. I vissa fall kan kriser visserligen snarast uppfattas som kroniska eller mer eller mindre permanenta tillstånd. Men även i de fallen lämnas frågan om vad som komma skall obesvarad – framtiden är oviss och öppen! Klart är att ordet, i och med upplysningen och moderniteten, etablerats i språket, såväl inom vetenskap, politik och kultur som i vår vardag.

Den amerikanska filosofen Amy E. Wendling, som medverkar i detta nummer, menar att krisbegreppets allmänna och vardagliga bruk härrör från de kollektiva risker och spänningar som kännetecknar det kapitalistiska produktionssättet. I boken *The Ruling Ideas*, varifrån vi översatt ett kapitel, tilldelar hon krisbegreppet ställningen som en av det borgerliga samhällets »förhärskande idéer«. Krisbegreppets mångfald av betydelser avspeglar en central erfarenhet i det samhälle vi lever i: den osäkerhet i sociala och politiska processer som följer av ekonomins avgörande och strukturerande ställning. Den kapitalistiska världsmarknadens alltmer komplexa globala nät av beroendeförhållanden innebär att en kris i det ekonomiska systemet med nödvändighet leder till fler kriser på samhälls-, institutions- och individnivå över stora avstånd i tid och rum.

Samtidigt finns det de som invänder mot begreppets spridning och frågar sig om ett så mångtydigt och vagt begrepp, som kan användas snart sagt hur

som helst, egentligen bidrar med något nyttigt i förståelsen av samhället. Om kris kan användas för att beskriva ett uppbrott från en relation, en konflikt mellan vänner, ett tillstånd av massarbetslöshet och fattigdom, statsförfall och fascism på frammarsch, kanske varje försök att använda begreppet som något mer än en mycket bred generalisering är dömt att misslyckas? Finns det inte en överhängande risk att vi misslyckas med att samla oss till en konkret debatt om vilken sorts problem vi akut måste lösa eller fastnar i olösliga konflikter om krisbegreppets innebörd, varifrån vi inte kan ta oss vidare? Det var exempelvis på grund av denna vaghet och polarisering som ekonomen Joseph Schumpeter inte tillskrev krisbegreppet någon nytta alls i förståelsen av ekonomins funktionssätt. Han föredrog att använda begreppen »välstånd« och »depression« för att beskriva de poler mellan vilka de ekonomiska konjunkturerna rör sig.¹²

Gentemot denna kritik säger vi med Wendling att krisbegreppet tilltalar eller kanske rentav hemsöker oss just därför att det säger något väsentligt om det samhälle och den historiska epok vi lever i. Som begrepp är »kris« visserligen vagt, men om det preciseras

tillräckligt och på rätt sätt blir det ett oundgängligt verktyg för att förstå hur världen omkring oss är beskaffad.

Krisens analysnivåer

Ännu en följd av finanskrisen 2008 är det växande intresset för kritisk samhällsteori, som kommit att tas på större allvar i den bredare ekonomisk-politiska debatten. De politiker och ekonomer som tidigare hävdade att ekonomins motsättningar är lösta i och med teknikutveckling och globalisering eller att en avreglerad marknad bäst korrigerar sig själv, har tvingats ge plats åt mer djuplodande ekonomi- och kapitalismkritik från både keynesianskt och marxistiskt håll. I den svenska och europeiska efterkrisdebatten har särskilt keynesianska perspektiv vunnit mark.¹³ I detta nummer vill vi bidra till att vidga denna debatt genom att utifrån en marxistisk samhälls- och kristeori söka förstå, definiera och beskriva krisens övergripande och samtidigt inneboende struktur samt diskutera hur *krisen* tar sig uttryck i olika konkreta kriser under skilda historiska och geografiska förhållanden.

En av de viktigaste analytiska distinktionerna när man diskuterar kris är den mellan tolkningar som tar fasta på *exogena* (utifrån kommande) respektive

12. Joseph Schumpeter, *Business Cycles. A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process* (1939).

13. Detta visar inte minst översättningarna av arbeten som Paul Krugman, *Bankrutt? Den stora vanföreställningen om krisens orsaker och hur den ska lösas* (2012); Robert Skidelsky, *Keynes: Mästarens återkomst* (2011); och Joseph Stiglitz, *Fritt fall. De fria marknaderna och världsekonomins kris*, vilka i olika grad tar sin utgångspunkt i Keynes arbeten.

endogena (inifrån kommande) faktorer. Den i debatten och bland neoklassiska ekonomer vanligast förekommande förklaringsmodellen är den exogena: yttre faktorer i den omedelbara omgivningen, såsom politiska och institutionella strukturer (lagar, regler, beskattning), missväxt, krig och andra oförutsägbara *händelser*, antas på olika sätt störa marknadens fria spel i den långsiktiga rörelsen mot jämvikt och harmoni. Med ett sådant exogent krisperspektiv blir varje kris en överraskning. Tidsperspektivet är vanligtvis ganska kort (en eller ett par konjunkturcykler) och man undersöker oftast ett i taget av krisens många olika ansikten, vilket ger sken av att krisen är både tidsligt och rumsligt specifik och avgränsbar.¹⁴

Marxistiska och keynesianska kris-teorier lutar i stället åt det endogena perspektivet: en mängd inneboende egenskaper hos det kapitalistiska systemet kan ytterst förklara samhällsekonominns rörelser, både de djupa dalarna och de höga topparna, såväl som deras sociala och politiska konsekvenser: polarisering, centralisering, miljöförstö-

ring och ojämlikhet. Tidsperspektivet är långt och likheterna mellan kriser på olika platser i tid och rum betraktas som minst lika intressanta som skillnaderna. Ur detta perspektiv är återkommande kriser en integrerad del i kapitalismens »normala« förlopp, inga separata händelser som plötsligt påverkar systemet utifrån. För att förstå en kris måste man alltså förstå de kriser som föregick den, samt de kriser som uppträder på andra geografiska platser, eftersom krisernas olika förlopp hänger ihop – *kriserna* är således integrerade delar av *krisen*.¹⁵

Förutom att vi vill slå ett slag för det endogena perspektivet, har vi valt ut texter med utgångspunkt i skilda analysnivåer för att förstå hur kapitalets inneboende motsättningar kommer till uttryck i konkreta kriser: den *generella*, den *periodiska* och den *partikulära* nivå.¹⁶ Det är välkänt att Marx aldrig formulerade en sammanhängande kris-teori, men i skrifter som *Kapitalet* och *Grundrisse* diskuterar han krisen som en bakomliggande drivkraft och möjlighet, en tendens och ett hot.¹⁷ På ett flertal ställen i sina verk visar han hur kriser

14. För en kritisk översikt, se Lars Pålsson-Syll, *Den dystra vetenskapen. Om nationalekonomins och nyliberalismens kris* (2001).

15. För en diskussion om förhållandet mellan Marx och Keynes i synen på kris, se Paul Mattick, *Marx och Keynes. Blandekonomins gränser* (1976); Robert Skidelsky, »The Crisis of Capitalism. Keynes Versus Marx«, i *Indian Journal of Industrial Relations* volym 45, nr 3 (2010), s. 321–325.

16. Distinktionen mellan den generella, den periodiska och den partikulära analysnivån grundar sig på en indelning som David Harvey gör i *Rebel Cities. From the Right to the City to the Urban Revolution* (2012), s. 38–39.

17. I *Marx's Theory of Crisis* (1994), s. 169–190, undersöker Simon Clarke hur Marx diskuterar kris i *Kapitalet*.

härör från inneboende motsättningar i det kapitalistiska systemet och inte från de ytfenomen som den borgerliga ekonomin fokuserar på. Skälet till att han inleder sin analys av kapitalets produktionsprocess med varan är till exempel inte att han vill ge en kronologisk redogörelse för kapitalismens framväxt, utan att han vill »gräva fram« det kapitalistiska produktions sättets centrala rörelselagar.¹⁸ Här finner han att kapitalets ackumulationsprocess till sitt »väsen« är förknippad med växande spänningar, vilka förr eller senare tenderar att slå över i ekonomisk och social kris. Marx rör sig här på den mest abstrakta, logiska analysnivå som vi kallar krisens *generalitet*, det vill säga sökandet efter egenskaper hos kapitalismen som förklarar dess allmänna, cykliska rörelsemönster.

Numrets första avsnitt, som behandlar denna krisens *generalitet*, inleds med en text av den ryske marxisten Pavel V. Maksakovskij. Texten är hämtad

från boken »Den kapitalistiska cykeln« från 1929, som först 2002 gjordes tillgänglig för en bredare läsekrets genom översättning till engelska. En central fråga för Maksakovskij är förhållandet mellan den »renodlade kapitalism«¹⁹ som Marx laborerade med i *Kapitalet* och de historiska villkor som ligger till grund för att kapitalismen »mognar« in i det cykliska rörelsemönster som leder till periodisk kris och slutligen kapitalismens sammanbrott. Förutom en analys av krisens konkreta uttryck, bidrar Maksakovskij med en beskrivning av hur långa perioder av skenbar jämvikt i själva verket döljer djupa spänningsförhållanden och hur krisens »uppbyggnadsfas« så småningom måste slå över i sin motsats – kris och sammanbrott.

Detta sammanbrott är också ämnet för historikern och författaren Rasmus Fleischers text, vilken med utgångspunkt i värdekritisk krisdebatt återaktualiserar den så kallade »sammanbrottsteorin«.²⁰

18. Under de senaste decennierna har en omfattande litteratur ägnat sig åt frågan om Marx metod. Se till exempel *Fronesis* nr 28, »Marx ekonomikritik« (2008); Paul Paolucci, *Marx and the Politics of Abstraction* (2013); Robert Albritton, »Levels of Analysis«, i *Economics Transformed. Discovering the Brilliance of Marx* (2007); Roman Rosdolsky, *Kapitalets tillkomstshistoria*, två band (1974 [1968]).

19. Maksakovskij använder begreppet »renodlad kapitalism« för att beskriva hur Marx analyserar kapitalet »i dess ideala genomsnitt«, det vill säga genom en teoretisk konstruktion där för analysen störande faktorer som konkurrens och creditsystem utesluts och lämnas till senare steg i analysen. Detta tillvägagångssätt diskuteras närmare i Michael A. Lebowitz, »Marx's Methodological Project as a Whole«, i Lebowitz, *Following Marx. Method, Critique and Crisis* (2009), s. 195–204.

20. Den värdekritiska diskussionen har i huvudsak förts på tyska, men under våren 2014 publicerades en rad översättningar av centrala texter till engelska i Neil Larsen, Mathias Nilges, Josh Robinson och Nicholas Brown (red.), »Dossier. Marxism and the Critique of Value«, i *Mediations. Journal of the Marxist Literary Group* volym 27, nr 1–2 (2014).

Fleischer kopplar kapitalismens allmänna kristendenser till den mikroelektro-nikrevolution som inträffat under de senaste decennierna. Denna är både en orsak till och ett resultat av att kapitalismens expansionsmöjligheter håller på att uttömmas. De värdekritiska teoretikerna har alltså pekat ut den »tredje industriella revolutionen« som en nyckelhändelse i kapitalismens rörelse mot sin »slutkris«.

Det första avsnittet avslutas med en översättning av en klassisk text inom den ekologiska marxistiska traditionen. Med sin teori om »kapitalismens andra motsättning« argumenterar James O'Connor för att kapitalismens allmänna rörelselagar är intimt sammanvävda med natur och miljö. Eftersom kapitalismen för sin *produktion* står i beroendeförhållande till miljön, men samtidigt i jakt på ständigt växande kapitalackumulering utarmar förutsättningarna för sin *reproduktion*, är miljökollaps inneboende i kapitalismens struktur. Detta måste i slutändan leda till kapitalismens omöjlighet som system.

Även om kriser uppvisar viktiga gemensamma drag som kan spåras till

det kapitalistiska systemets allmänna kristendens, har de historiskt tagit sig skilda uttryck under olika faser i kapitalismens utveckling och på olika geografiska platser. Varje enskild kris har sina särskilda orsaker och verkningssmönster i tid och rum. Därför kan vi även tala om krisernas *periodicitet*, alltså hur systemets latenta kristendenser i kombination med historiska omständigheter ger upphov till specifika kriser. På denna andra analysnivå intresserar vi oss därför för de ackumulationsformer och politisk-ekonomiska system som är förknippade med specifika faser i kapitalismens utveckling, vilkas motsättningar tenderar att leda till historiskt specifika krisutbrott. Krisens periodicitet kan också förstås utifrån begrepp som »ackumulationsregimer« eller »långa utvecklingsvågor«. Det finns en bred litteratur som diskuterar hur dessa långa vågor förhåller sig till teknik, ekonomi och politik under kapitalismen.²¹

I det andra avsnittet, som behandlar krisens periodicitet, lyfts fyra texter fram. Ekonomihistorikern Jonatan Svanlund refererar en marxistisk krisdebatt om nyliberalismens framväxt se-

21. Se till exempel David M. Kotz, Terrence McDonough och Michael Reich (red.), *Social structures of accumulation. The political economy of growth and crisis* (1994); Engelbert Stockhammer, »Financialization, income distribution and the crisis«, i Sebastiano Faddo och Pasquale Tridico (red.), *Financial Crisis, Labour Markets and Institutions* (2013), s. 98–119; Robert Albritton, »Levels of Analysis« (2007). Trots inbördes skillnader handlar de alla om olika sätt att ta hänsyn till vilka strukturer, branscher och former av kapitalackumulering och vilken teknologi som kännetecknar en viss fas i kapitalismens utveckling, samt vilka institutionella ramverk som är dominerande under en viss period (till exempel lagstiftning som stärker en viss grupp av kapitalister: finanskapital, jordägande kapital etc.).

dan 1970 och finanskrisen 2008 med utgångspunkt i profitkvotens utveckling, den finansiella expansionen och den realekonomiska stagnationen. Avreglering, finansialisering och stärkande av kapital på arbetets bekostnad har varit centrala inslag i kapitalistklassens strävan att återställa den fallande profitkvoten och dess motoffensiv efter efterkrigsdecenniernas framgångsrika jämlikhetsprojekt.

Denna exposé över kristendensernas tidliga utveckling sedan 1970 följs av Barry K. Gills text om hur kriserna kan förstås ur ett rumsligt perspektiv. Gills diskuterar hur ett flertal olika sorters kriser sköljer över världen med svåra följder för institutioner och människor – eller till och med civilisationer. De ekologiska marxisterna Richard York och Brett Clark knyter samman resonemanget om en växande global civilisationskris med O’Connors text och menar att kapitalismens globala jakt på ackumulationsmöjligheter får till följd att kristendenserna geografiskt *flyttas runt*, och att en *expanderande* kapitalism i en *ändlig* värld får allt svårare att lösa sina inneboende motsättningar genom geografisk omlokalisering, eftersom miljö- och klimatförstörelsen nu nått globala proportioner. De »icke-exploaterade« och »oförstörda« områdena är helt enkelt för få för att härbärgera den växande ekonomin och hjälpa kapitalismen att undkomma sina egna destruktiva verkningar.

Det andra avsnittet avslutas med ett bidrag av den tyske sociologen Claus

Offe, som knyter an till diskussionen om den politiska förtroendekrisen. Offe menar att den innevarande ackumulationsperioden präglats inte bara av (välfärds)statens allmänna tillbakatryckande, utan också av statens akuta brist på regleringsfäighet gentemot ekonomiska aktörer. Denna brist på »styrbarhet« från samhällets eller statens sida yttrar sig i både det faktum att ekonomisk-sociala motsättningar tillåts utveckla sig under lång tid, vilket gör kriserna större och svårare när de väl utbryter, och det faktum att krispolitiken efter krascher förblir relativt tandlös. Med sin politiska kristeori vill Offe utvidga den marxistiska ekonomiska krisförståelsen till att omfatta också de politiska och sociala institutioner som, vid sidan av den kapitalistiska ekonomins allmänna kristendenser, bidragit till att strukturera den senaste ackumulationsperiodens politisk-ekonomiska utveckling och framväxande kriser.

Sist men inte minst måste vi också förstå krisen i deras *partikularitet*. En kris betyder ju olika saker på olika platser och för olika grupper eller individer. På denna tredje och mest konkreta nivå lyfter vi därför fram två av de unika och kontextberoende sätt på vilka kriser yttrar sig historiskt och geografiskt. Humanekologen Andreas Malm och skribenten Shora Esmailian bidrar först med en text om hur småskaliga egyptiska fiskare trängs bort från sitt levebröd från två håll: centralisering och stor-drift å ena sidan och havsnivåhöjning å den andra. Som en grotesk illustration

av hur den globaliserade kapitalismens allmänna centraliseringstendenser och den snabbt växande miljökrisen sammanfaller, pekar texten på hur olika kriser samverkar i urholkningen av livsbetingelserna för fattiga människor i det globala syd. Avsnittet och numret avslutas med en text av ekonomhistorikern Jenny Andersson, som i en diskussion om politiskt bildspråk och politiska problembeskrivningar pekar på hur *framtiden* tänks, beskrivs och gestaltas som en del i den politiska krisberättelsen, och att framtiden trots allt är ett förhandlingsbart projekt, hela tiden rörligt och omdefinierbart och därmed också, i bästa fall, något som vi faktiskt kan påverka för att undvika kris och samhällskollaps.

Kriser och krisstrategier

En djup ekonomisk kris, en depression, orsakar svallvågor som sköljer långt utöver den ekonomiska sfärens gränser. Den blir till kriser för samhället, för miljön, för politiken och för kulturen. Den väcker, för att tala med idéhistorikern Karin Johannisson, »dominerande känslöstrukturer« av ovisshet, oro, ilska och misstänksamhet, som i sin tur är förknippade med motsägelsefulla beteendemönster.²² Som motreaktioner mot de växande kriserna kan vi å ena sidan se tilltagande privatisering, individualisering, nepotism, undan-

dragande från det gemensamma och etableringar av »inhägnade bostadsområden«, å andra sidan nya vågor av politisk organisering och mobilisering, massdemonstrationer, generalstrejker, utveckling av självförsörjande byar och skapande av allmänningar.

Kriser av denna storleksordning väcker frågor och tvingar ut människor i ett rastlöst sökande efter utvägar. Forskare, ledarskribenter, politiker och politiska kommentatorer möter ofta glatt den ökade efterfrågan på enkla svar. Med olika grad av självsäkerhet i rösten presenterar de förklaringar, som dock sällan eller aldrig ifrågasätter det rådande ekonomiska systemet som sådant. Fördelen med sådana förklaringar är att svaren ryms inom en etablerad samhällelig, politisk och ekonomisk ordning: om politiska snedsteg orsakade krisen så kan politiska justeringar ta oss ur den. Men de går sällan bortom krisernas ytfenomen, och kan därför inte förstå och förklara de djupare liggande krafterna som driver fram händelser ur djupet.

Men när en kris blir tillräckligt allvarlig, märker även de som är minst benägna att tolka den systemkritiskt att de vanliga aktörsorienterade förklaringsmodellerna faller platt till marken. Då börjar ett mer konstruktivt sökande efter bakomliggande mekanismer och förklaringar, som tar hänsyn till det

22. Karin Johannisson, *Melankoliska rum. Om ångest, leda och sårbarhet i förfluten tid och nutid* (2009)

övergripande samhällssystem som råkat i kris. Då krävs också utarbetade teorier som länkar samman olika historiska kriser och knyter dem till en möjlig gemensam logik. Med detta nummer av *Fronesis* hoppas vi lämna ett bidrag

till just en sådan diskussion, där vi vill kombinera en känslighet för de många sätt på vilka kapitalismens kriser yttrar sig med en förståelse av hur de härrör från motsättningar djupt rotade i det kapitalistiska systemet.